

O ZMYSE FILOZOFIE (FILOZOFIA A BUDÚCNOSŤ EURÓPY)

LINO VELJAK, Katedra ontológie a teórie poznania Filozofickej fakulty Univerzity Záhreb, Chorvátsko

Vzťah filozofie a skutočnosti patrí k večným otázkam, ktoré si filozofia kladie o sebe a o svojej úlohe. V dejinách filozofie (konkrétne počnúc od Platónovho *Siedmeho listu*, kde táto otázka bola asi po prvý raz primerane nastolená) prevažuje stanovisko, ktoré i dnes zdieľa väčšina filozofov. V zjednodušenej podobe možno tento stav rezumovať takto: úlohou filozofie je zaoberať sa ušľachtilými vecami (napríklad zmyslom bytia), a preto sa nemá miešať do trivialít obyčajného života. Ten, kto profesionálne rozmyšľa o takých hlbokých témach, akými sú zmysel bytia, dosah poznávacej moci človeka, podstata človeka, pekné, dobré a pravdivé atď. – ten nemôže klesnúť na úroveň výskumu takých banalít, ako je politika alebo spoločenské vzťahy. Politikou sa majú zaoberať politici, spoločenskými vzťahmi spoločenský teoretici a praktici, ale v žiadnom prípade nie filozofi. Argumentácia na podporu tohto stanoviska je heterogénna, niekedy aj protirečivá a nijako ju nemožno hodnotiť iba kladne, alebo záporne.

Je zaujímavé, že mnohí filozofi, ktorí zastávajú uvedené stanovisko a usilujú sa o striktné oddelenie filozofie od tzv. každodenného života, spravidla vždy na požiadanie obhajujú existujúcu moc (nech je akákoľvek) a slúžia jej rôznymi, často aj celkom nefilozofickými spôsobmi. Napríklad tak, že sa počas vojny stávajú propagandistami a vojnovými štváčmi. Slúžia jej aj tak, že – ako Martin Heidegger, jeden z najvynikajúcejších filozofov našej epochy a mysliteľ, na ktorého sa veľmi často odvolávajú predstavitelia uvedenej tézy o „ušľachtilosti“ filozofie – podporujú uchopenie moci najtemnejšími totalitnými silami. (Na tomto mieste nemôžeme vstupovať do diskusie o kontroverziách vzťahu Heidegger – národný socializmus.) Zriedkavou výnimkou medzi predstaviteľmi „čistej filozofie“, ktorá nechce mať nič spoločné s trivialitami tzv. každodenného života, „špinavej politiky“ a ďalších „banalít“, je španielsky filozof Miquel de Unamuno. Unamuno v r. 1936, keď sa od neho očakávalo, že podľa vzoru mnohých svojich kolegov z rôznych epoch a rôznych krajín bude slúžiť „zlému pánovi“, ktorý sa práve dostal k moci, ukázal, že tzv. čistá filozofia môže zostať dôsledná vo svojej čistote a odmietol oslavovať nositeľov hesla „Nech žije smrť!“ (a preto zomrel vo frankistickom väzení).

Nejde tu však o nedôslednosť v správaní sa predstaviteľov tzv. čistej filozofie, ale o samu ideu filozofie, ktorá sa zaoberá striktné filozofickými témami a absolútne odmieta zahrnúť medzi témy filozofickej kritiky triviality sociálneho a politického života, každodennosti atď. Tento typ filozofie bezpochyby prevažuje v akademickej filozofii, dokonca aj medzi mysliteľmi vysokej úrovne. V krajinách strednej a východnej Európy sa môže javiť ako skutočné osvieženie a ako smerovanie k pravej podobe filozofie. Vieme totiž, že od filozofov sa v období totalitarizmu nevyžadoval prejav lojálnosti iba v kritických situáciách, ale každodenne. Ak ponecháme bokom život filozofie, ktorý sa rozvíjal – niekde viac a niekde menej intenzívne – v súkromí, na okraji verejného života alebo v akýchsi uzavretých intelektuálnych prostrediach –, môžeme povedať, že verejný filozofický život v týchto krajinách bol vymedzený rámcom oficiálnej ideológie. Publikovaná filozofia sa musela striktné pridržiavať ofi-

ciálnej ideológie a okrem toho dokazovať opodstatnenosť a rozumnosť uznesení posledného stranického plenárneho zasadnutia. Človeku je smutno, keď si prezrie ročníky časopisu, akým sú Voprosy filosofii zo sedemdesiatych rokov, a zistí, že najcitovanejším filozofom nielenže nebol Aristoteles alebo Kant, ale ani Marx alebo Lenin, ale – Brežnev. A nebolo to tak iba v bývalom Sovietskom zväze.

Vo svetle týchto celkom čerstvých spomienok sa môže zdať, že kritika tzv. ušľachtilej filozofie, ktorá nechce mať nič spoločné s trivialitami politiky a spoločnosti a ktorá je celkom nezávislá od spoločenských pohybov (až na to, že filozofi ako lojálni občania alebo ako uvedomelí príslušníci svojho národného spoločenstva občiansky prispievajú k zachovaniu existujúcej moci), mieri vedľa. V postavení filozofie je veľký rozdiel medzi tým, keď sa filozof môže slobodne (v rámci obmedzení, ktoré mu diktuje akademické spoločenstvo) venovať svojmu výskumu a svojim úvahám a pritom môže citovať iba tých autorov, ktorých chce citovať, a tým, keď filozof musí, aby mohol vôbec niečo uverejniť, dokazovať svoju pravovernosť oficiálnej ideológii a aktuálnej politickej línii vládnucej strany. Slobodný rozvoj filozofie je možný iba v prvom prípade. (To neznamená, že v situácii, keď je publikovaná filozofia v okovách ideológie vládnucej strany, nemožno vytvoriť autentické alebo dokonca veľké filozofické dielo, avšak také dielo nedokáže preniknúť medzi filozofickú verejnosť, kým sa situácia nezmení.) Netreba zabúdať, že práve filozofia premeny sveta zohrala určitú – hoci nie jednoznačne definovateľnú – úlohu v budovaní totalitného zriadenia. (Iná vec je, že práve táto filozofia sa ocitla medzi prvými obeťami spomínaného zriadenia a že to, čo sa označovalo jej menom, bolo určitou deformovanou ideológiou.) So zreteľom na to všetko sa zdá, že sa treba usilovať o dosiahnutie stavu, keď sa bude rozvíjať a prekvitať tzv. čistá filozofia, stavu, v ktorom budú oblasť filozofie a oblasť politiky a spoločenských pohybov celkom jasne a jednoznačne rozhraničené.

Pritom sa predsa len zabúda na jednu veľmi podstatnú vec. Filozofia je – okrem iného – aj posudzovaním umnosti, opodstatnenosti, rozumnosti a zmysluplnosti všetkého existujúceho. Predmet filozofie nie je obmedzený na tú alebo onú oblasť bytia. (Nemôžeme tu diskutovať o vzťahu existencie a bytia.) Z objektu filozofickej kritiky sa nevyníma nič a najmenej to, čo je bytostne dôležité pre existenciu spoločnosti. Ak berieme do úvahy fakt, že vo filozofii platí kritérium rozumnosti a zmysluplnosti, vyplýva z toho, že sa diskusia o tom, čo je pre existenciu spoločnosti dôležité, nemôže vzťahovať na hocikakú spoločnosť, ale že sa v danom prípade musí tematizovať rozumná, zmysluplná alebo aspoň racionálna existencia takejto (teda rozumnej, zmysluplnej alebo aspoň racionálne usporiadanej) spoločnosti. Filozofia je teda okrem iného povolaná posudzovať stupeň rozumnosti a zmysluplnosti spoločenskej a politickej praxe. Prirodzene, filozofia sa nemôže a nesmie redukovať na sociálnu teóriu a teóriu politiky. Filozofia (dokonca aj sociálna filozofia a filozofia politiky) je vždy čímsi vyšším než teóriou a empirickým poznaním. (Ako paralelu alebo ako príklad tu možno uviesť rozdiel medzi filozofiou a teóriou práva alebo medzi filozofiou umenia a teóriou umenia.) Práve preto, že filozofia (a nie žiadna veda ani teória) môže ponúknuť to špecifické „filozofické naviac“, očividné pri posudzovaní rozumnosti a zmysluplnosti skutočnosti ako celku a v jednotlivých jej aspektoch. Keby sa filozofia zriekla uvedeného posudzovania v oblastiach „banálnej“ skutočnosti sociálneho a politického života, znamenalo by to, že by v týchto oblastiach chýbalo to, čo nemôže nahradiť nijaké „mudrovanie“ zdravého rozumu: nahliadnutie do zmysluplnosti existujúceho. Na druhej strane údajná ušľachtilosť filozofie nemôže byť dôvodom, aby sa redukovali oblasti, v ktorých filozofia uplatňuje svoje posudzovanie rozumnosti. Takýmto dôvodom nemôže byť ani obava, že sa filozofia môže zaplepaľiť trivialitami, ktoré nedosahujú jej úroveň. Dôvodom nemôže byť ani podrobovanie sa filozofie pragmatickým záujmom moci, štátu, národa, vládnucej (alebo nejakej inej) strany atď. Všetky uvedené dôvody môžu platiť, ale iba ako zámienky a výhovorky, lebo ani jeden z nich sa nedá racionálne zdôvodniť ani filozoficky legitimovať.

Znamená to, že filozofia môže urobiť svet rozumným? Filozofia nemá takú moc. Osvietenský názor (s ktorým sa stretávame od Sokrata), že na to, aby vo svete zavládla rozumnosť, dobro a spravodlivosť, stačí určiť a vysvetliť ľuďom, čo je rozumné a čo nie, čo je spravodlivé a čo nie, je tou najobyčajnejšou ilúziou. Keď takýto názor získa ešte aj voluntaristickú konotáciu, dostaneme sa k nebezpečnej ilúzii. Preto je iluzórne veriť v osvieteniskú a transformačnú funkciu filozofie. Funkcia filozofie je omnoho sprostredkovannejšia. Vzhľadom na to, že sa svet môže stať rozumným (alebo aspoň rozumnejším), funkcia filozofie by sa dala definovať na základe tézy, že neexistuje nijaká záruka, že sa svet stane rozumným (resp. rozumnejšie usporiadaným), avšak že svet bez filozofie, bez filozofickej reflexie nemá vôbec šancu stať sa rozumným. Bez filozofickej reflexie je totiž svet ponechaný napospas buď automatizmu procesov objektívnej povahy, buď prakticistickému hľadaniu východiska za daných okolností, alebo racionalistickým riešeniam, ktoré vyplývajú z aplikovaných sociálnych a politických vied.

Úloha filozofie pri obnove, resp. pri udržiavaní rozumného poriadku vo svete sa musí určiť v súlade so základnou úlohou filozofie – filozofickou reflexiou. Také určenie je omnoho skromnejšie ako nespútané voluntaristické reči o schopnosti filozofie usporiadať skutočnosť v súlade s kritériami rozumnosti. Iba realistickým určením filozofie možno vytvoriť predpoklady pre adekvátne nahliadnutie do skutočných možností filozofickej reflexie.

Filozofia teda má sebe primeraným spôsobom reflektovať svet, čo aj robí, ak je vôbec filozofiou. V našej úvahe však nejde o reflektovanie sveta ako takého v zmysle celku všetkých jeho existujúcich a možných foriem bytia, ale o reflektovanie určitého špecifického aspektu alebo dimenzie sveta – a tou je moderný svet. Svet, ktorý vznikol v občianskej (francúzskej a americkej) revolúcii a ktorý bol prvý raz a najúplnejšie artikulovaný v nemeckom klasickom idealizme. Filozofia reflektujúca tento moderný svet vytvára predpoklady pre to, aby špecificky prispela k posilneniu tých prvkov usporiadania sveta, ktoré boli artikulované v súlade s kritériami rozumnosti a zmysluplnosti, a k potlačeniu prvkov, ktoré s nimi nie sú v súlade.

Práve na základe takejto reflexie možno odhaliť falošnosť príznakov, ktoré legitimujú suspendovanie kritérií rozumnosti v prospech afirmácie určitých zvláštnych a individuálnych záujmov, ktoré sa na úrovni ideológie a masového vedomia javia ako výraz skutočných záujmov týchto metafyzických príznakov. (Včera to bola robotnícka trieda a jej neomylná strana, predvčerom rasa a národ a zajtra to mohla byť aj nejaká nová metafyzická vídina.) Empirická a teoreticko-vedecká analýza môže odhaliť funkčnosť uvedených metafyzických vídin (to znamená službu uvedenej ideológie záujmom dominantných skupín), iba ak je založená na filozofickej reflexii. Inak sa takéto analýzy redukujú na holú deskripciu alebo na ideologické zdôvodňovanie dominantných ideologických vzorov. Spätosť predsudkov a ideologických konštruktov s logikou konštituovania a reprodukcie moderného, podstatne protirečivého sveta môže odhaliť iba (určitá) adekvátne filozofická reflexia. Jej zvláštna úloha na tomto poli sa bude zakladat' na zisťovaní neopodstatnenosti a zásadnej falošnosti nárokov sociálnej metafyziky (t. j. zdôvodňujúceho momentu ideológie triedy, národa, rasy, štátu ako sociálneho absolútna) na absolutizáciu toho alebo onoho aspektu spoločenskej skutočnosti. K tejto sociálno-metafyzickej absolutizácii nedochádza najčastejšie v oblasti filozofie, ale v oblasti politiky, ideológie a masmédií, avšak keď sa dostatočne afirmuje a dosiahne príslušný (v tendencii totálny) stupeň spoločenskej a politickej moci, neponecháva bokom ani filozofiu, ale vyžaduje od nej, aby sa zapojila do mechanizmu produkujúceho ideologické vedomie, aby ho zdôvodňovala a slúžila mu.

Dnes, keď stojíme pred formovaním novej Európy, ktorá by zo všetkých temných stránok európskych dejín mala vyvodit' príslušné ponaučenia (pričom by hlavným ponaučením malo byť: nepripustiť nikdy viac triumf totalitarizmu akéhokoľvek druhu, odmietnuť netoleranciu a nenávisť, odmietnuť koketovanie s akýmkoľvek typom šovinistického nacionalizmu a rasizmu), pre filozofiu vyplýva – z nej samej, z ducha slobodného a kritického myslenia ako podstaty filozofie – úloha, aby si zachovala svoju autonómiu práve ako filozofia, ako slobod-

ná a nezávislá činnosť. To je podmienkou jej existencie: ak filozofia nie je autonómna a od všetkých síl nezávislá duchovná činnosť, tak vlastne vôbec neexistuje, ale sa jej menom iba zdobí ideológia, propaganda a apologetika. Načrtnutá úloha filozofie je organicky spojená s úlohou odhaľovať falošnosť všetkých možných foriem sociálnej metafyziky. (A to nielen sociálnej metafyziky založenej na uvedených absolutizáciách jednotlivých entít – napríklad triedy, rasy a národa –, ktoré sú známe z predchádzajúcich totalitarizmov, ale aj tých foriem sociálnej metafyziky, ktoré by sa v relevantnej forme mohli iba objaviť: absolutizácie idey Európy v protiklade k lokálnym, regionálnym a národným osobitostiam, absolutizácie regiónu a regionalizmu v protiklade k všetkým ostatným úrovniam organizácie spoločnosti, absolutizácia jednotlivca v protiklade k spoločnosti). Skutočná integrácia Európy je možná iba pod podmienkou, že sa všetky časti Európy vyhnú dominácii akejkoľvek formy sociálnej metafyziky. To znamená, že skutočná integrácia nenastane, ak sa filozofické odhaľovanie sociálnej metafyziky nestretne s patričným ohlasom u demokratických, antitotalitných síl, od ktorých závisí marginalizácia všetkých degeneratívnych, regresívnych a deštruktívnych tendencií, nachádzajúcich oporu v rôznych formách sociálnej metafyziky. (To iste neimplikuje nijakú redukciu filozofie na kritiku sociálnej metafyziky; predmetom filozofie je celok, všetko existujúce ako celok, a nie nejaký privilegovaný aspekt skutočnosti.)

Iný rozhodujúci moment spätý s úlohou filozofie v procese integrácie Európy vystúpi do popredia vtedy, keď pochopíme, že skutočná integrácia Európy je možná iba pod podmienkou, že okrem ekonomickej a politickej je nevyhnutná aj duchovná integrácia Európy. V tomto ohľade môže medzinárodné spoločenstvo filozofov urobiť veľmi dôležité – možno dokonca aj osudové – kroky. Intenzívnejšia komunikácia medzi filozofmi strednej a východnej Európy, ktorí boli donedávna rozdelení hranicou totalitne organizovaných štátov, bude dôležitým príspevkom k duchovnej integrácii Európy ako rozumne usporiadaného spoločenstva demokratických štátov a spoločnej vlasti všetkých európskych národov.

Z chorvátskeho originálu *Filozofija i budućnost Europe* preložil Andrej Kopčok.

MONITOR

MITTER, W.: Výchova, demokracie a vývoj v období revolučných zmien. In: *Pedagogika* 1993, č. 1.

KOTÁSEK, J.: Vize výchovy v postsocialistické éře. In: *Pedagogika* 1993, č. 1.

HUSÉN, T.: Školní vzdělání v moderní Evropě. In: *Pedagogika* 1993, č.1.

BUREŠ, R.: Občanská výchova v kontextu americké střední školy. In: *Pedagogika* 1993, č.1.